

Wojciech Rafałowski
Przemysław Sadura
Uniwersytet Warszawski¹

Trudne wybory. Państwo, naród, obywatelstwo i kulisy powstania książki

Difficult choices. State, nation, citizenship and the background to the book

Abstract

The introductory chapter of the book is aimed at explaining the idea behind the edited volume, which is to acknowledge the retirement of professor Jacek Raciborski from the Department of Political Sociology at the Faculty of Sociology, University of Warsaw. The book is, however, not just a celebration, but a collection of chapters prepared by teachers, colleagues, and former students of the professor showcasing the significance of the topics he raised in his works in the field of political sociology. Thus, the volume is divided into sections directly related to the four of his fields of interest: nation, theory of politics, elections, and citizenship. Each section consists of 4 or 5 articles, which either discuss and summarize the place and significance of the particular topic within the field of Polish-based political sociology, or present new theoretical considerations or empirical results associated with those topics.

Keywords: introduction, nation, citizenship, democratic elections, theory of politics

Przygotowując książkę jubileuszową dla Jacka Raciborskiego, stanęliśmy przed – jak nam się początkowo wydawało – trudnym zadaniem. Z jednej strony chcieliśmy, żeby sprawiła ona jubilatowi przyjemność, tzn. stała się okazją do intelektualnego spotkania osób dla niego ważnych: jego mistrzów, współpracowników, uczniów i kontynuatorów. Naszym pragnieniem było także, aby książka zaprezentowała wpływ pracy Jubilata na rozwój dyscypliny w szczególności w dziedzinach, które były przedmiotem jego największego naukowego zainteresowania: państwa, teorii polityki, wyborów i zachowań wyborczych, a także kategorii obywatelstwa.

¹ Wojciech Rafałowski: e-mail: rafalowskiw@is.uw.edu.pl, ORCID: 0000-0001-9427-0674; Przemysław Sadura: e-mail: sadurap@is.uw.edu.pl, ORCID: 0000-0002-0695-4812.

Z drugiej strony wiedzieliśmy, że Jubilat jest prawdziwym człowiekiem nauki, który nie lubi pustych słów, laurek i okazjonalnych laudacji. Książka nie mogła więc być sentymentalna ani wspominkowa, nie mogła być zbiorem przypadkowych artykułów napisanych przez grono znajomych dla uświetnienia ważnej okoliczności, jakim jest przejście Jubilata na emeryturę, oznaczające kolejny etap jego intelektualnej przygody z socjologią.

Dzieło, żeby usatysfakcjonowało Jubilata, musiało być pracą przemyślaną, wartościową teoretycznie i empirycznie, pracą osadzoną w klasyce i z teoretycznym oddechem, ale dotyczącą istotnych bieżących procesów i stanowiącą ważny komentarz pozwalający zrozumieć zjawiska, z którymi mamy i będziemy mieć do czynienia w najbliższym czasie. Książka musiała być zwarta tematycznie, a zarazem wystarczająco pojemna treściowo, aby zmieścić różne elementy socjologii polityki interesujące Jubilata, i jednocześnie ciekawa dla czytelników oraz interesująca z naukowego punktu widzenia.

Jeśli udało nam się osiągnąć ten cel – a nieskromnie powiemy, że wydaje nam się, że udało – to nie jest to bynajmniej nasza zasługa. Okazało się, że grono osób inspirujących i inspirowanych przez Jubilata i jego pracę naukową stanowi żywą, dynamiczną społeczność naukową trzymającą rękę na pulsie wydarzeń, społeczność składającą się z autorów gotowych niemal natychmiast zaproponować artykuły potrafiące powiązać różne aspekty rzeczywistości politycznej interesujące Jubilata z tym, co ważne dla nich samych w ich pracy naukowej, w sposób atrakcyjny dla czytelników.

Szybko zorientowaliśmy się, że grono mistrzów, współpracowników, a zwłaszcza uczniów i kontynuatorów Jacka Raciborskiego jest tak duże, że grozi nam klęska urodzaju i nadmiaru. Naszym najważniejszym zadaniem okazało się wyselekcjonowanie autorów i autorek oraz takie zgranie ich twórczego wysiłku, aby rezultat wspólnej pracy zmieścił się w jednym tomie. Musieliśmy wielokrotnie dokonywać trudnych wyborów i arbitralnych rozstrzygnięć. Trylogia czy tetralogia (a bez trudu moglibyśmy takowe skomponować, stosując wyżej wskazany klucz doboru autorek i autorów) mogłaby z jednej strony narazić na wstrząs skromność Jubilata, a z drugiej niebywale przeciągnąć prace wydawnicze. Ostatecznie więc lista osób będących współautorami dedykowanego Jubilatowi dzieła nie pokrywa się z listą osób i autorów dla niego najważniejszych, lecz stanowi jej skromną reprezentację, której dobór był nie reprezentatywny, a celowy i arbitralny. Za niedoskonałości tego doboru odpowiedzialność ponosimy tylko i wyłącznie my, jako redaktorzy tomu.

Autorzy mieli pełną dowolność wyboru tematyki mieszczącej się w bardzo szeroko zakreślonych ramach (państwo – polityka – demokracja – wybory). Nie narzucaliśmy żadnych szczegółowych reguł stylistycznych, nie ograniczaliśmy swobody twórczej autorów, licząc, że w ten sposób dostaniemy pracę ciekawszą i bardziej różnorodną. Czekać na teksty, z obawą rozważaliśmy, czy

była to decyzja dobra. Okazało się, że lepszej nie mogliśmy podjąć. Nadesłane teksty spełniły oczekiwania. Pisane przez osoby osadzone w polu socjologii polityki stanowią mocną i aktualną analizę czterech fundamentalnych obszarów znajdujących się w polu zainteresowania tej dziedziny. Okazało się także, że wpływ Jacka Raciborskiego na rozwój aktualnej wiedzy w tych obszarach był tak duży, że nieproszeni o to autorzy, przedstawiając rezultaty swoich badań i prezentując swoją perspektywę, wielokrotnie i spontanicznie nawiązywali do prac i badań poprzednich, wśród których jednym z częściej powtarzających się autorów był właśnie Jubilat.

Ostatecznie otrzymaliśmy 18 tekstów spełniających założone kryteria, tzn. nawiązujących do bieżącej debaty dotyczącej teoretycznych podstaw funkcjonowania, jak i będących wynikiem pogłębionych badań empirycznych dotyczących państwa, polityki, wyborów i obywatelstwa. Kolejność części i rozdziałów nie jest przypadkowa. Z jednej strony decyduje o nich chronologia zainteresowań badawczych Jubilata, który od zagadnień dotyczących narodu i państwa przez namysł nad teoretycznymi podstawami polityki doszedł do empirycznych badań wyborów i zachowań wyborczych, aby później podjąć tematykę obywatelstwa, która połączyła zainteresowanie państwem i wyborcą.

Księgę podzieliliśmy na cztery części poświęcone odpowiednio relacjom między państwem i narodem, teoriom polityki, wyborom i zachowaniom wyborczym oraz obywatelstwu, a więc tematom niewyczerpującym zainteresowań naukowych Jacka Raciborskiego, ale stanowiącym zbiór obszarów interesujących go najbardziej, a zarazem bliskich sobie i dających szansę na zaproponowanie dzieła dobrze komponującego się tematycznie.

Pierwsza część niniejszej książki podejmuje fundamentalne kwestie dotyczące konstrukcji i ewolucji pojęcia narodu, roli państwa w jego kształtowaniu oraz wyzwań związanych z tożsamością narodową w obliczu współczesnych przemian. Otwiera go tekst Jerzego J. Wiatra *Naród i państwo wobec wyzwań współczesności*, który analizuje definicje narodu i państwa w socjologii, uwzględniając historyczne różnice między Europą Zachodnią a Wschodnią. Podczas gdy w Europie Zachodniej proces budowania narodu był silnie związany z powstawaniem państw narodowych, w Europie Wschodniej odbywał się on w ramach imperiów wielonarodowych. W konsekwencji polscy socjologowie często podkreślali kulturowy aspekt tożsamości narodowej kosztem politycznego. Alternatywna, polityczna koncepcja narodowości została zaproponowana przez socjologów polityki, a wśród nich Jacka Raciborskiego – w jego pracach poświęconych obywatelstwu. Wiatr podkreśla, że rozwijane przez socjologów polityki obywatelskie rozumienie narodu oddziaływało daleko poza sferą akademii i znalazło swoje odzwierciedlenie w Konstytucji RP z 1997 r.

Kolejny tekst, Lecha M. Nijkowskiego, zatytułowany *Mniejszości narodowe i etniczne oraz imigranci a wielowymiarowe różnicowanie*, analizuje status

mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, podkreślając, że ich członkowie i członkinie są obywatelami i obywatelkami polskimi i korzystają z praw gwarantowanych przez Konstytucję RP. Autor omawia również wpływ takich czynników, jak skupienie i rozproszenie mniejszości oraz dominujący model nacjonalizmu, na skuteczność instrumentów prawnych chroniących tożsamość mniejszości.

Artykuł Nijakowskiego, skupiając uwagę na wewnętrznym zróżnicowaniu narodu w ramach państwa, zapowiada tekst Jarosława Kiliasa szukającego modelu odpowiadającego na wyzwania współczesnego państwa narodowego. Rozdział zatytułowany *Kryzys państwa narodowego a Otto Bauera rozwiązanie kwestii narodowej i socjalistyczna federacja* koncentruje się na zagadnieniu kryzysu państwa narodowego, analizując, czy jest to stan przejściowy, permanentny, czy może wyolbrzymiony. Autor przestrzega przed nadużywaniem kategorii kryzysu, jednocześnie badając propozycję Ottona Bauera dotyczącą federacji socjalistycznej jako rozstrzygnięcia współczesnych dylematów państwa narodowego.

Tematykę podjętą przez Nijakowskiego kontynuuje także Sławomir Łodziński analizujący wyniki spisu powszechnego z 2021 r. Autor zwraca uwagę na rosnącą liczbę cudzoziemców w Polsce i jednocześnie zwiększającą się popularność uzyskiwania polskiego obywatelstwa w drodze naturalizacji. Konkluduje, że kwestia nabywania obywatelstwa staje się kluczowym wyzwaniem dla polskiej polityki migracyjnej.

Od tej tematyki odchodzi nieco artykuł Tomasza Rawskiego poświęcony przedstawieniom narodu i wojny we współczesnej armeńskiej sztuce ulicznej, koncentrujący się na nurtach liberalno-aktywistycznym i pravicowo-pamiętkowym. Analiza ujawnia, że w kraju po klęsce militarnej na znaczeniu zyskuje pravicowa narracja etniczno-narodowa utrzymana w ramach heroiczno-militarystycznych. To studium przypadku dostarcza ciekawego wglądu w kulturowe manifestacje tożsamości narodowej w warunkach konfliktu.

Dział *Teoretyczne ujęcia polityki* prezentuje pogłębione analizy teoretyczne dotyczące funkcjonowania demokracji, roli elit i mechanizmów deliberacji w społeczeństwie.

Tę część otwiera rozdział Marty Bucholc o prawnych dylematach deliberacji w minipublicznościach. Ma on bardzo mocną podbudowę teoretyczną. Autorka analizuje napięcie między filozoficznymi ideałami demokratycznej deliberacji a ich praktyczną realizacją w minipublicznościach. Skupia się na prawnych aspektach selekcji i funkcjonowania minipubliczności, wskazując na konflikty między wymogami metodologii nauk społecznych a zasadami prawa konstytucyjnego i administracyjnego. Bucholc, rozważając źródła autorytetu decyzji minipubliczności, odwołuje się do poglądów Raciborskiego na obywatelstwo wskazujących, że rola obywatela to przede

wszystkim rola wyborcy. To kluczowe dla jej argumentacji, bo pokazuje, że tradycyjna legitymizacja demokratyczna wywodzi się z aktu wyborczego, gdzie obywatele przekazują władzę wybranym przedstawicielom. W przeciwieństwie do tego dobór uczestników minipubliczności, oparty na metodologii naukowej, choć ma na celu zwiększenie jakości deliberacji, nie ma tej samej performatywności prawnej i legitymizacji pochodzącej z powszechnego mandatu wyborczego.

Artykuł Renaty Siemieńskiej jest z kolei poświęcony inicjatywom obywatelskim i analizuje znaczenie i formy zaangażowania obywatelskiego w Europie, ze szczególnym uwzględnieniem krajów postkomunistycznych. Autorka bada, jak zmieniające się wartości, zaufanie do instytucji i preferowane formy działania (np. przynależność do organizacji, protesty) wpływają na funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego. Siemieńska podkreśla, że nowe demokracje nie zawsze podążają śladem stabilnych systemów zachodnich, a spontaniczne inicjatywy często odgrywają kluczową rolę, zwłaszcza w obliczu niskiego zaufania do instytucji.

Rozdział Wojciecha Rafałowskiego, *Teoretyczne i metodologiczne wyzwania stojące przed badaczami elit politycznych w latach 20. XXI wieku*, stanowi przegląd badań nad elitami politycznymi w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej. Autor zastanawia się, czy elity demokratyczne różnią się od niedemokratycznych, omawia ewolucję studiów nad elitami w Polsce (od badań lokalnych po projekty dotyczące elit rządowych III RP) i w Europie Zachodniej. Tekst Rafałowskiego umieszcza prace Raciborskiego w samym centrum badań nad elitami politycznymi w polskiej socjologii. Rafałowski nie ukrywa, że postulowane przez niego systematyczne badanie karier posłów w Polsce, wykorzystujące analizę sekwencji i studia przypadków, jest efektem inspiracji pracami Raciborskiego i ma służyć porównawczej charakterystyce elity z okresu PRL i demokratycznej Polski oraz zrozumieniu, na ile faktycznie trajektorie awansu do elity w demokracji i ustroju autorytarnym różnią się od siebie.

Następnym tekstem, prezentującym szeroką perspektywę na przemiany polityczne, jest praca Raya C. Tarasa *Opening gambit and end game: postcommunist Polish politics*. Autor analizuje ewolucję polskiej polityki po komunizmie, podkreślając subwersywny charakter socjologii polityki w PRL i rolę Solidarności w transformacji. Taras porównuje polskie doświadczenie z zachodnimi koncepcjami demokracji, zwracając uwagę na osłabienie cech demokratycznych w obliczu populizmu. Artykuł kompleksowo omawia dorobek polskich naukowców w socjologii polityki, w tym Jacka Raciborskiego, wskazując na ich wkład w zrozumienie mechanizmów demokracji, autorytaryzmu, państwa i wyborów. Ukazuje zarazem bohatera tej książki jako niezwykle płodnego, wpływowego i konsekwentnego badacza socjologii polityki w Polsce,

przedstawiając jego prace jako kluczowe dla zrozumienia przemian politycznych i społecznych w kraju, od czasów PRL po współczesność.

Dział *Wybory i zachowania wyborcze* skupia się na analizie mechanizmów i konsekwencji procesów wyborczych, na poziomie zarówno krajowym, jak i europejskim, uwzględniając ich dynamikę historyczną i demograficzną.

Rozdział Jarosława Flisa, *Dwa mandaty – tuzin systemów. Kombinowane ordynacje wyborcze*, przedstawia spektrum możliwych rozwiązań dla polskiego systemu wyborczego, wykraczających poza obecną ordynację. Autor bada mechaniczne efekty dwunastu różnych, kombinowanych systemów wyborczych, opierając się na wynikach wyborów sejmowych z 2023 r. i wykorzystując narzędzie „pełnego obrazu nierównej reprezentacji”. Flis podkreśla zaangażowanie Raciborskiego w dyskusję o systemach wyborczych, na poziomie i teoretycznym, i praktycznym. Skupiając się na tym drugim poziomie, od analizy konkretnych rozwiązań autor przechodzi do postulatów reform, konkludując, że skuteczność mieszanych systemów wyborczych zależy od przemyślanego połączenia poszczególnych elementów, co wymaga ich rzetelnego przetestowania.

Kolejnym tekstem, przynoszącym istotne refleksje na temat równości wyborczej, jest praca Jacka Hamana, *Okręgi wyborcze i równość wyborów do Sejmu. O paradoksach i pytaniach, na które nie zawsze znamy odpowiedź, ale które powinniśmy sobie zadawać*. Autor koncentruje się na złożonym problemie równości wyborów w Polsce w kontekście podziału kraju na okręgi wyborcze, wskazując na wielowymiarowość pojęcia równości i potencjalne źródła nierówności, takie jak manipulowanie wielkością i kształtem okręgów wyborczych. Haman postuluje, aby ustawodawca świadomie podejmował decyzje dotyczące podstaw podziału mandatów, wając różne wartości i konsekwencje.

Następnym tekstem jest analiza Anny Pacześniak dotycząca znaczenia wyborów do Parlamentu Europejskiego dla wyborców i partii politycznych. Autorka bada dylematy demokracji przedstawicielskiej w kontekście wyborów do Parlamentu Europejskiego, analizując je z perspektywy wyborców i partii politycznych. Pacześniak potwierdza tezę o „drugorzędnym znaczeniu” wyborów do PE, manifestującym się niższą frekwencją i koncentracją na problematyce krajowej. Jednocześnie, odwołując się do tezy Raciborskiego o demokracji jako systemie żywiącym się konfliktem, podkreśla, że choć wybory te są ułomne w zakresie kreowania władzy na poziomie unijnym, to spełniają ważne funkcje w demokracjach, w których się odbywają.

Mikołaj Cześnik w rozdziale *Demografia, wybory, reprezentacja – dylematy demokracji przedstawicielskiej w starzejącym się społeczeństwie polskim* rozważa związki między przemianami demograficznymi w Polsce a procesami wyborczymi i reprezentacją polityczną grup wiekowych. Autor podkreśla, że starzenie się społeczeństwa i spadek liczby urodzeń mają fundamentalne znaczenie

dla polskiej demokracji, zmieniając strukturę elektoratu. Cześnik wskazuje, że rosnąca proporcja osób starszych i malejąca liczba młodych, w połączeniu z różnicami w partycypacji, prowadzi do systematycznego „nadreprezentowania” dojrzałych wyborców i „niedoreprezentowania” młodzieży.

Dział *Wybory i zachowania wyborcze* zamyka tekst Adama Gendźwiłła i Wojciecha Rafałowskiego, „*Polskie wybory*” 30 lat później. O stabilności i zmianie wzorów zachowań wyborczych Polaków z perspektywy lat 20. XXI wieku. Autorzy dokonują rekapitulacji i analizy wpływu przełomowej monografii Jacka Raciborskiego z 1997 r. na rozwój socjologii wyborczej w Polsce. Przedstawiają kluczowe obserwacje Raciborskiego dotyczące niskiej frekwencji, stabilności preferencji, wpływu Kościoła, zróżnicowania przestrzennego i wpływu pozycji na liście wyborczej, pokazując, jak te wątki były rozwijane przez późniejszych badaczy. Artykuł ten stanowi syntetyczne podsumowanie dorobku w dziedzinie badań wyborczych w Polsce.

Ostatni dział, zatytułowany *Obywatelstwo*, bada różnorodne aspekty pojęcia obywatelstwa w kontekście współczesnych wyzwań politycznych i społecznych, od indywidualnych praktyk po politykę zagraniczną państwa.

Rozdział Aleksandry Jasińskiej-Kani, *Przywództwo i obywatelstwo w dobie trumpizmu*, analizuje fenomen Donalda Trumpa i jego wpływ na relacje między przywództwem politycznym a obywatelstwem w Stanach Zjednoczonych. Autorka klasyfikuje tytułowy „trumpizm” jako szczególny typ przywództwa, który instrumentalnie traktuje obywateli i podważa zasady demokracji, wykorzystując nacjonalistyczne hasła i politykę wykluczenia. Autorka nawiązuje do teoretycznego i empirycznego dorobku Raciborskiego w badaniu obywatelstwa (w tym jego definicji, wymiarów i praktyk), czyniąc z nich ramy analityczne dla oceny zjawiska „trumpizmu” i jego wpływu na relacje między przywództwem politycznym a obywatelami. Jasińska-Kania konkluduje, że polityka Trumpa zagraża liberalnej demokracji, a skuteczna walka z nią wymaga międzynarodowej współpracy.

Kolejnym tekstem jest rozdział Krystyny Skarżyńskiej *Obywatele w politycznym stresie*. Autorka omawia badania psychologiczne wskazujące na mechanizmy, które sprawiają, że polityka staje się osobistym doświadczeniem obywateli, kształtuje ludzkie emocje, wpływa na zdrowie fizyczne i psychiczne oraz postawy i zachowania w codziennym życiu. Autorka stara się także pokazać, że zdarzają się momenty, gdy polityka łączy się z nadzieją, a nie lękiem czy wstrętem. W tym upatruje siły oddziaływania polityki: lokuje ona obywateli w sferze nadziei albo w strachu i rozpacz. Zdaniem Skarżyńskiej przyszłość polityki tkwi w głowach i działaniach obywateli. Sugeruje ona również, że aby zaangażowanie polityczne było mniej stresogenne, potrzebna jest taka edukacja obywatelska, która uczy działania grupowego, dawania społecznego wsparcia i korzystania z niego, kształtuje poczucie politycznej obywatelskiej skuteczności

oraz szerzy wiedzę na temat funkcjonowania demokratycznego państwa oraz praw i obowiązków obywateli.

Roman Kuźniar w następnym artykule, *Po co państwu polityka zagraniczna*, analizuje kluczową rolę polityki zagranicznej dla istnienia i rozwoju państwa, odwołując się do historycznych doświadczeń Polski. Autor opisuje „cud” polskiej dyplomacji po 1989 r., która krótko po upadku PRL uregulowała stosunki z Niemcami i Rosją, umożliwiając Polsce integrację z Zachodem. Kontrastuje to z latami 2015–2023, kiedy to polityka zagraniczna podporządkowana interesom władzy doprowadziła do marginalizacji Polski. Autor konkluduje, że w obliczu *power politics* aktywna, koalicyjna polityka zagraniczna jest egzystencjalnie ważna dla państw niebędących mocarstwami.

Dział *Obywatelstwo* i zarazem całą książkę zamyka tekst Macieja Gduli „Juliusz Cezar” – *tragedia równości*. Autor analizuje dramat Szekspira jako studium polityki równości, ukazując jej dylematy i tragiczne konsekwencje, takie jak resentyment czy wykluczenie. Gdula interpretuje sztukę jako refleksję nad warunkami, które muszą być spełnione, aby polityka równości mogła się urzeczywistniać, podkreślając potrzebę włączania wykluczonych grup i tworzenia nowych więzi. Tekst ten, choć osadzony w historycznym kontekście, dostarcza uniwersalnych wglądów w dynamikę obywatelstwa i równości.

Mamy nadzieję, że ta książka nie tylko będzie źródłem satysfakcji Jubilata i grona jej współautorów, ale też dostarczy czytelnikom pogłębionej i wielowątkowej analizy kluczowych obszarów zainteresowania socjologii polityki, a także pomoże osadzić nasze doświadczenia w szerszej refleksji nad kondycją nowoczesnego narodu, demokratycznego państwa i centralnych dla jego funkcjonowania wyborów oraz obywatelstwa.